

Az ünnep, mint emlékezés és az emlékezés, mint ünnep¹²

(Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor)

Az ünnep és az emlékezés viszonyát mind a két oldalról érdemes megvizsgálni.

I. Minden ünnep: emlékezés.

Az ünnep néhány alapvonása

Sokat írtak már az ünnepeknek a kollektív emlékezetben játszott szerepéről. Az ünnep lényegéhez tartozik, hogy az esetek nagy részében *periodikusan* (például évente, naptári ünnep formájában) *ismétlődik*, s mégha olykor előfordulnak is egyszeri-spontán ünnepek, ezeket is hajlamos az ember megismételni (vagyis ismétlődő ünneppé változtatni³). Az ünnep szerepet játszik az év tagolásában⁴ (vagy azon a módon, hogy a hétköznapok közül kiemelkedve, megkülönböztető jellegével úgy *jelzi egy ciklus elteltét*, ahogy a kilométerkövek a távolságot – ezt a funkciót persze kisebb és nagyobb ciklusok esetén is betöltik az ünnepek: gondoljunk egyfelől a századfordulók, ezredfordulók, vagy más hosszabb periódusok váltó-ünnepeire, másfelől például a heti ciklus ünnepeire: a keresztény vasárnapra, zsidó szombatra, muzulmán péntekre; sőt, még a napokat is lehet ünnepekkel tagolni, ha például egy család minden esetben ünnepi alkalomnak tekinti a napi közös étkezést, vagy más családi rítus elvégzését --; de nem csak a hétköznapokhoz, az idő nem-ünnepi részéhez viszonyítódnak az ünnepek, hiszen például a középkor sűrű ünnepei inkább *egymáshoz viszonyítva tagolják az időt*: a naptár az ünnepek sorrendjét teszi az év előrehaladásának jelzőrendszerévé, mint ahogy például a különböző napszakok istentiszteleteinek különbsége pedig a nap előrehaladását jelzi). Mindenesetre az

¹ A tanulmány az MTA Szociológiai Kutatóintézetében készült. Felhasználtuk hozzá két intézménykutatásunk adatait és fotódokumentációját (Kapitány-Kapitány 1990, Kapitány-Kapitány 2006), az első intézménykutatás során végzett tankönyvelemzéseinket (Kapitány-Kapitány, 1984) múzeumelemzéseink anyagait (Kapitány—Kapitány, 2008), világképelemzéseinket (Kapitány—Kapitány, 2000) és a választási kampányanyagok szimbolikus és értéküzeneteiről végzett longitudinális vizsgálataink (1990-2010, legutóbbi publikáció: Kapitány-Kapitány, 2011) anyagait.

² A szöveg a Magyar Szemiotikai Társaság 2011. évi „Emlékezet, ünnep, fesztivál” című egri konferenciájához készült előadás írásos változata.

³ Ezekben az esetekben persze az ismétlés az ünnep egy másfajta minőségét hozza létre: a másodlagos, reprezentatív ünnepnek ilyenkor a lényegéhez tartozik a ráutaló jelleg, az eredeti ünnep ünneplése. 1956-ra például résztvevői többnyire egyszeri, megismételhetetlen ünnepi élményként emlékeznek (az '56-os eseménysor ebben az értelemben egyszeri-spontán ünnepnek tekinthető), amelyre ráutaló, azt reprezentáló ünnepi rítusként épültek ki később az október 23-i megemlékezések. Az más kérdés, hogy már 1956-ot (majd később az 1989-es rendszerváltás egyszeri eseményeit) is résztvevői akként alakították, hogy számos szimbólumában a nemzet-szülő “őseredeti” forradalom: 1848 utánpótlása legyen (a város “szent” helyeire vonulás, politikai foglyok kiszabadítása, 12 pont felolvasása, nemzetőrség alakítása, stb.), s ekként mind a két egyszeri ünnep egyúttal emlékező-representatív ünnepként is funkcionált (1989 ugyanakkor 1956-ra is visszautalva).

⁴ Az “ünnep” – akár ismétlődő, akár egyszeri – mindenképpen szakrális esemény; lényege, hogy a hétköznapi események jelentéstelenségével szemben mindig fontos jelentést hordoz, valamilyen, az egyéninél-partikulárisnál fontosabb (a szó szoros értelmében szakrális, vagy legalábbis átvitt értelemben szakralizálni kívánt) *Törvény* érvényesülésére utal. Eliade a civilizáció létrejöttéhez, az ember első rendteremtő gesztusaihoz köti annak a tudatnak a létrejöttét, ami a Káosz fölé a Kozmosz törvényeit helyezi: az első ünnepek a kozmikus törvényekre, a felismert – és szakrális tudattal befogadott -- kozmikus ismétlődésekre emlékeztető rítusok. (Persze, eredetileg nem csak emlékeztetnek ezekre a törvényekre, hanem mágikus erőfeszítéseket jelentenek e törvények *érvényesítésére*, működésben tartására is; ahogy Assmann fogalmaz /az egyiptomi ünnepi rítusok kapcsán/: “Ha a rítusokat nem kifogástalanul hajtják végre, a Világ összeroskad, az Ég beomlik.” (Assmann, 1992, p. 87). Később, mondja Eliade, a kozmosz szemiotizálását felváltotta a történelem szemiotizálása (Eliade, 1987), de a történelmi ünnepek ugyanígy az egyéninél-partikulárisnál fontosabb törvény hangsúlyozásával válnak ünnepivé. Időtagoló jelentőségük azért tartozik lényegükhöz, mert az egész időszemléletet, az idő periodikus tagolásának szemléletét a “szent” kozmikus törvények felismerése hozta létre.

ismétlődő jelleg az egyik első olyan sajátosság, ami az ünnepeket az emlékezéssel összekapcsolja⁵. Hiszen minden emlékezés: ismétlés; visszatérés egy korábban már jelenvolthoz⁶.

Az ünnepek jelentős részének tartalmilag is lényegéhez tartozik az *emlékezés szándéka*. (Az emberek azt ünneplik, amire emlékezni akarnak, mert meghatározó fontossága volt a közösség életében)⁷. A mítosz-, és rítuskutatásnak már igen régen alaptételei közé tartozik, hogy a mítoszokhoz kapcsolódó ünnepi rítusok úgy fordulnak a múlt felé, hogy egy sajátos idő-átélési formába, a *mitikus időbe* kapcsolnak be⁸. Eliade nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy az ünnep a szent időt, a mitikus időt teszi jelenvalóvá⁹: a jelen embereivel átéleti a mitikus ősidők történéseit¹⁰, az ünnep mindig az eredet idejében játszódik¹¹. A rítusok: emlékezések a hajdani mitikus időkre, s az ünnep rítusaiban a jelen emberei elevenné tehetik mindazt, amire az ünnep emlékeztet, hiszen egyfelől eljátsszák-megjelenítik a hajdani illetve mitikus történéseket, s ezáltal a mitikus hősöknek “életet adnak”, a mitikus múltat mintegy “érvényesítik” a jelenben, másrészt önmagukat visszaviszik a mitikus időbe¹², s mindezzel életben tartják azt a kulturális közösséget, amelyben az ősidők emberei osztoznak a jelen embereivel (ahogy egy

⁵ Az “ünnep a kulturális emlékezet elsődleges szerveződésformája” (Assmann, 1992, p. 57). És: “Mindaddig, amíg rítusok kezdesznek az identitásbiztosító tudás csoporton belüli körforgásáért, a hagyományozás folyamata ismétléses formában zajlik”. (Assmann, 1992, p. 89).

⁶ “Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös ‘kultúra’ azonosítható mozzanataiként.” (Assmann, 1992, p. 17).

⁷ Hogy (mai társadalmunkban) mi mindent veszünk ünnepként figyelembe, az alábbiakban összegezhetjük: Vannak:

- *állami/történelmi ünnepek* (erős identitásteremtő funkcióval, a történelem átértelmezésével, a jelen céljaihoz igazításával; ezekben az emlékezetet egyszerre konstruál és rekonstruál) – ennek az ünneptípusnak a kiterjesztett változatai az *emberiség* közös ünnepei
- *valláshoz* kapcsolódó ünnepek (az identitásteremtés ezekben is erős: a vallási események időtlenítve, a jelenben is átélhetően jelennek meg, az emlékezet itt természetesen nem magára az eredeti eseményre, hanem annak kanonizált formáira, magukra a közösséget összefogó kánonokra vonatkozik; ezek kevésbé konstruálhatóak, kötöttek, de azért a mindenkori jelen függvényében módosulhatnak)
- *privát* ünnepek; ezek lehetnek:
 - (az adott kultúrkörön belül) *univerzális* jellegűek (mint a házassági évforduló, születésnap, névnap), és:
 - *személyesen* (kisebb közösség által) konstruált ünnepek (például egy pár megismerkedésének ünnepe stb.) (Az emlékezet itt eredeti eseményekre vonatkozik, alapvetően rekonstruáló, bár utólagos átalakítása itt is lehetséges).
- vannak továbbá az állami/nemzeti és egyéni/privát ünnepek közötti mezőben
 - (különböző nagyságrendű) *lokális* (regionális, városi, faluközösségi, stb.) ünnepek
 - egyes *intézmények* ünnepei(ezekben a közties típusokban a fent említett főbb ünnep-típusok sajátosságai keverednek; egyes lokális ünnepek – más módon – ugyanazokban az ősi közösségi rítus-ünnepekben gyökereznek, mint az állami/történelmi és a vallási ünnepek).

⁸ “A múlt itt szimbolikus alakzatokká alvad, ezekben kapaszkodik az emlékezés. (...) a kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá s így mítosszá alakítja. A mítosz olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el. (...) a történelem ez emlékezés által válik mítosszá. Nem elvalótlanodik, hanem éppen ellenkezőleg, így válik csak valósággá, lankadatlan normatív és formatív erővé. (...) megjelenítésük gyakran ölti az ünnep alakját. Az ünnep – sok egyéb funkciója mellett – a múlt jelenvalóvá tételére is szolgál” (Assmann, 1992, p. 53).

⁹ Eliade, 1987, p. 61

¹⁰ “Az idő helyreállítása a legtöbb vallás alapvető törekvése. Minthogy a teremtés olyan cselekvés, amely egy kezdet, minden jelentősebb cselekvés ismét a kezdettől kell hogy kiinduljon” (Voigt, 2006, pp. 58-59).

¹¹ Eliade, 1987, p. 78

¹² Kitépnek a jelen esetlegességeiből, negativitásából, vissza az ideálisnak tartott, a “Törvényt hordozó” mitikushoz. A rítusban (az ünnepben) “felfüggesztődik a profán idő és tartam”. (Eliade, 1987, p. 60). {Az ókoriaknál} az ünnep a mindennapokból való “kigyógyítás” (Assmann, 1992, p. 58).

népköltészeti alkotás elmesélése, eléneklése amelyhez hozzátesszük egyéni színünket¹³, bekapcsol a mesét-éneket átörökítő közösségbe, úgy kapcsol be minden ünnepi részvétel /a részvétel általi átélés/ is¹⁴, s ez az átjárás a mitikus idő és a mindennapi idő között az emlékezés, a megőrzés viszonylag legteljesebb fokát teszi lehetővé). Ez a mechanizmus nagyon fontos minden kultúra életbenmaradásában, s bár alapszerkezete az archaikus társadalmakban a legmeghatározóbb, amelyekben a “mitikus” hagyomány a társadalom szerkezetének a legfőbb legitimálója, valamilyen formában a modern társadalom ünnepeinek többsége is ezt a szerkezetet követi¹⁵.

A modern társadalmak saját *politikai* legitimációjukat ha nem is mitikus, de mitizált időkhöz kötik. Minden, magát egy-egy történelmi fordulóponthoz kötő társadalomalakulat igyekszik megteremteni a maga eredet-ünnepeit. (Forradalmak, nagy tömegmegmozdulások¹⁶, katonai győzelmek emlékét rögzítik, s próbálják újraéltetni a társadalom tagjaival¹⁷). A francia forradalom ugyanúgy sietett megteremteni a kezdőpillanatra *emlékeztető* ünnepeit, mint az orosz (amelynek “októberi” ünnepén egy ideig évről-évre újrarájazzatták a Téli Palota ostromát – nem kisebb rendező által irányítva, mint Szergej Ejzenstejn); az 1956-os forradalom emlékeztetőjét is így ápolták-ünnepelték (sokáig illegálisan) a forradalom hívei, majd így alakult ki a rendszerváltás után hivatalos, “eredetre emlékező” rítusrendszere¹⁸. Eliade alapvető vágyának nevezi a Nagy Időkbe való visszatérés vágyát¹⁹ (mivel ő mindent a szakrálisban gyökereztet, ez az isteni kezdethez való visszatérést jelenti, s a vallási ünnepképződésnek ez valóban fontos eleme).

Valamennyi nagy *vallás* ünnepei felidéznek a vallás születéséhez kötődő szakrális történeteket. Minden nagy keresztény ünnep az evangéliumokban elmondottakra emlékezés (ahogy a zsidó ünnepek az ótestamentumi eseményekre, az iszlám ünnepei Mohamed és utódai életeseeményeire emlékeztetnek). A katolicizmusban – ugyancsak emlékező funkcióval – a legnagyobb, Jézus Krisztus születéséhez, halálához és feltámadásához, Szűz Mária mennybemeneteléhez, stb. kapcsolódó, mindegyikre emlékező és emlékeztető ünnepekhez még

¹³ Ez a hozzátétel is fontos mozzanat: míg az ismétlés az állandóságot, az áthagyományozódó közös élményt biztosítja, (minél erősebb az ismétlés, annál kötöttebb módon) a megjelenítés újabb elemeket hozzátéve (minél erősebb a megjelenítés, annál szabadabban) elevenen tartja a hagyományt. (A két mechanizmus viszonyáról lásd: Assmann, 1992).

¹⁴ “az ünnep időstruktúrája participációs jellegű” (Voigt és munkaközösség, 1981, p. 241.)

¹⁵ Sokan úgy értelmezik a “mitikus idő” használatát, és Eliade azon túlhangsúlyozott tételét, hogy az ismétlés által egy önmagába visszazáródó ciklikus idő jön létre, (Eliade, 1993), mintha ez a lineáris időfelfogás tagadása lenne. Alfred Gell ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a “mitikus időbe” való belépés nem valódi időfelfogás, csak időtagolás (Gell, 2000, p. 17); a mitikus idő használói nem alkotnak egy másik világgépet, tisztában vannak az idő alapvető linearitásával: a ciklikus időt is a lineáris idő értelmezi. (Az ismétlődésnek is csak a lineáris időtengelyen van értelme). Marc Bloch ezt úgy próbálja továbbgondolni, hogy gyakorlati és ideológiai időhasználatot különböztet meg (Bloch, 2000, pp. 125-131), amire viszont Gellnek az a válasza, hogy ez a különválasztás sem jogos, mert az ideológiai idő is gyakorlati. (Mindez azonban véleményünk szerint nem cáfolja az ünnep sajátos szerepét és időfelfogását; Gell csak azt bizonyítja, hogy nem két idővilággépet van, hanem az idő használatának két eltérő módja, s ezeknek különböző *funkciója*; nem cáfolja a hétköznapi és ünnepi idő eltérő funkcióját és módját használatát. Assmann ezt úgy fogalmazza meg, hogy az /ünnepi/ kulturális emlékezet befogad egy második idősíkot = az élet ilyenkor két időben élhető: a mitikus időbe való időleges belépés egyszerre megerősít és jelennek, az azt megalapozó és “minden időkre” érvényesnek tartott alaptörténet, a megünnepelt “Törvény” által; másrészt, mint a jelennel nem-azonos múlt, egyúttal a jelen kontrasztja is).

¹⁶ Lásd például május elseje ünnepének eredetét.

¹⁷ Természetesen a (politikai) gyászünnepeknek (október 6, Hiroshima-nap, Holocaust-emlékünnap, szeptember 11, stb.) is hasonló a funkciójuk.

¹⁸ Az 56-ra való emlékezés jelrendszeréről (újrateremtések, kopjafás emlékművek, stb.) lásd Hoppál, 2011.

¹⁹ Eliade, 1993, p. 5.

hozzátársulnak a szentek ünnepei (akiknek életeseeményeit, csodatételeit ezeken az ünnepeken felidézük).

A modern politikai társadalmak ezt utánozzák: (itt már a Nagy Idő nem az istenihez, hanem a hősoszívá növesztett politikai őszökhöz való visszatérését jelenti²⁰). Ennek a visszatérésnek van egy (minden ünnep mélyén ott rejlő) *mágikus mozzanata*²¹: az az igény, hogy a Nagy Idők nagyságát és pozitív vonásait rásugároztassák a jelenre, a jelent is megemeljék vele²². De legalább ennyire meghatározó említett (időfölötti) *közösségképző* szerepe, és persze maga az *emlékezés*: a múltba tekintés, a múlt tudatosítása (az emlékezés) *egyszerre erősíti meg a lineáris és a ciklikus időtudatot*: a lineárist azzal, hogy a tudatos mozgás múlt és jelen között a jövőhöz is kapcsolatot teremt, elhelyezi az embert egy múlt—jövő tengelyen, ami a teleologikus emberi tudat működésének alapfeltétele, (s a Nagy Múlt akkor is a Nagy Jövő ígérését hordozza, ha a világot a hajdani Nagy Időkhöz képest megromlottnak látó szemlélettel társul); a ciklikus időtudatot pedig maga az ismétlődés erősíti meg, ez pedig a biztonság-, az állandóság-, a kontinuitás-érzés alapfeltétele, s ez is nélkülözhetetlen az emberi társadalom építkezésében.

De nemcsak a vallás és a politika rítusai követik ezt a szerkezetet. Az átmenet rítusai is²³, azáltal, hogy kiemelnek a normál életidőből, a résztvevőket behelyezik egy sajátos ünnepi időbe²⁴, ami a fentiekén kívül még azzal a sajátossággal is rendelkezik, hogy ebben az időben külön (ünnepi) “világ” jön létre²⁵, (amelybe a rítus résztvevője úgy lép át, mint a sámán az “alsó” és “felső” világokba, ezzel, mint van Gennep kimutatja, szimbolikusan meghal és feltámad, s ez egyszerre részesíti őt a – feltámadó – istenek²⁶ misztériumából, és törli el, vagy függeszti fel addigi élete esetleges és sok tekintetben terhes meghatározottságait, lehetőséget

²⁰ Ezért fontos eleme a politikai ünnepeknek (is) a *hősosztelemzés* (az ünnepet szimbolizáló, mitikussá növeszthető személyek kiemelésének) igénye. Bár Nagy Imre személye kommunista volta miatt nem ideális szimbóluma 1956-nak (a “pesti srácok” már sokkal inkább), ’56 utókor általi megünneplésében – éppen a megszemélyesítés igénye miatt – először (mártírvoltára és az általa betöltött kiemelt politikai szerepre építve) Nagy Imre vált a legfőbb szimbolikus-reprezentatív személlyé, s csak később történt kísérlet arra, hogy hasonló szimbolikus szerephez jutassanak – éppen a “pesti srácok” megszemélyesítéseként is – egy egészen másféle mártírt, Mansfeld Pétert. A megszemélyesítés éppolyan fontos, mint az, hogy az ünnep *konkrét eseményhez (és helyszínhez)* is kötődjék: “Bármely igazságnak egy konkrét esemény, személy vagy helyszín alakját kell öltenie, hogy gyökeret verjen a csoport emlékezetében”, írja Assmann, (Assmann, 1992, p. 38), e gondolatban Halbwachsa támaszkodva. (Lásd Halbwach, Maurice: *La topographie legendaire des évangiles en Terre Sainte*, Paris, 1941, p. 157); mint ahogy másfelől: “Minden személyiség és minden egyes történelmi faktum az emlékezetbe kerülve azon nyomban tanná, fogalomná, szimbólummá válik – értelmet nyer, a társadalom eszmerendszerének elemévé válik” (Assmann, 1992, p. 38) – lásd ugyancsak: Halbwach, Maurice: *Des Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Frankfurt, 1985, p. 384 (eredeti: *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1925). A változásokra koncentrált történelmi szemlélettel szemben – hangsúlyozza Halbwach -- a kollektív emlékezetben (és – tehetjük hozzá – az ünnepi tudatban) a különbségek ezeké a fogalmakká, szimbólumokká vonódnak össze.

²¹ Eliade a mágiát is az isteni utánzásának tekinti, itt azonban az összefüggés valószínűleg fordított: az ember saját erőinek mágiáját a természet erőhatásaiból vonatkoztatja el, még mielőtt absztraktabb istenképzetei kialakulnának.

²² A Nagy Emberre, a hősoszra pedig nem csak azért van szükség, hogy megszemélyesítse az ünnepet, hanem azért is, hogy – amíg elfogadják ennek – mint a *közösség* megszemélyesítőjével azonosulhassanak vele a közösség tagjai. Paradox módon éppen azzal, hogy maguk fölé emelik, bálványozzák, -- mert a közösség megszemélyesítőjével teszik ezt -- voltaképpen önmagukat emelik meg. (Amikor egy “bálványt” nem érznek többé a közösség megtestesítőjének, ezért is következik be gyakran jelképes vagy valóságos megsemmisítése, ledöntése).

²³ Van Gennep, 1960.

²⁴ Csaknem minden ünnepre érvényes, hogy “Ez az időrendszer nem percekre és órákra tagolódik, hanem az ünnep mozzanataihoz mért terminális időstruktúrát képvisel” (Voigt és munkaközösség, 1981, p. 245).

²⁵ Assmann lényeges pontosítása, hogy eredetileg az ünnep *nem állt szemben* a hétköznapokkal, mert az isteni minta mindenre vonatkozott (minden hétköznap cselekvésre is), csak később lett belőlük ellentétpár (Assmann, 1992, pp. 58-59).

²⁶ Ugyanezt Hegel nyelvén úgy mondhatjuk, hogy az egyes embert partikularitásából kiragadva részesíti a nembeléből, Durkheimén úgy, hogy bevonja a közösségi tudat áramába.

nyújtva számára a továbblépéshez). Az emlékezésnek itt többek között az a szerepe, hogy a rítus állandó elemein keresztül a *közösség* állandó vonásait tartja fenn, (s éppen azáltal emeli meg az egyént, azáltal emeli ki esetlegességeiből a “beavatás” során, hogy ezekből a vonásokból részesíti²⁷).

Minden ünnep: emlékezés. Vannak olyan ünnepek, amelyek látszólag *nem* emlékező jellegűek. Az évszakforduló ünnepei (és más “jeles napok”) például úgy tűnik, csak a termékenységhez kapcsolódnak, és alapvetően jelenidejűek: az ember nem a tavaszra *emlékezik*, hanem megünnepli érkezését. Eredetüket tekintve azonban ezek az ünnepek is múltrögzítők: a ciklikus ismétlésben rejlő mágikus tartalom az, hogy a rítust meg kell ismételni, hogy újra bekövetkezzék: meg kell ünnepelni a téli napfordulót, hogy a jelen évben is visszatérjen a Nap, meg kell ismételni az első aratás ünnepét, hogy ezután is sikeres legyen az aratás, bizonyos alkalmakkor meg kell ismételni egy hajdani sikeres mágikus aktust, hogy elhárítsák a rontást, stb. Így tehát ezekben az ünnepekben is meghatározó az emlékező és emlékeztető elem.

Mint minden szimbolikus kapcsolat, persze ez is kétirányú. Mint már jeleztük, az ünnep nem csak emlékezés a régi eseményre, hanem megújítás is²⁸; a jelen a múltból nyeri erejét, de a múlt a jelenből: a múlthoz kapcsolódót minden alkalommal meg kell újítani, hogy hatékony maradjon²⁹. A *megújítás*, *megtisztítás* igénye is fontos eleme lehet az ünnepnek³⁰, az ünnepnek az is a funkciói közé tartozik, hogy a valóságban sosem tiszta, számos ellentmondással terhelt eseményeket ideálissá “tisztítsa”.

Minden ünnep: emlékezés. Igaz ez az egyén, a család ünnepeire is. A *születésnap* annak az örömnak az ismétlődő megünneplése (az arra való emlékezés), amit családjának az illető megszületése jelentett (önmagunk születésnapjának megünneplése viszont már erre a gyerekkori ünneplésünkre való emlékezés is, a nálunk idősebbek születésnapjának megülésével pedig nekik segítünk a hajdani örömökre való emlékezésben). A születésnapok gyakori eleme egyébként – s ebben is hasonlítanak a nagyobb közösségek ünnepeire -- a különböző életesemények felidézése. (Vagyis nem csak a születés pillanatának, hanem az élet egyéb mozzanatainak is emlékünnepe ez). A *névnap* a katolicizmusban a megkeresztelésre, a közösségbe való befogadásra (és egyúttal a névadó személyre való) emlékezés, nem véletlen,

²⁷ Eliade ezt úgy fogalmazza, hogy az archetípushoz való visszatérés az igazi szabadság. (Eliade, 1993).

²⁸ Hubert és Mauss is hangsúlyozzák, hogy az ünnepek nem csak ismétlenek, hanem rendre új elemekkel is bővülnek, különben hamar kiüresednének (Hubert—Mauss, 2000, p. 38.)

²⁹ Lásd erről például Voigt, 2006, pp. 55-60 is.

³⁰ Eliade ezzel kapcsolatban megint kissé túlhangsúlyozza azt a mozzanatot, hogy itt a valós történelem eltörlésének igényéről van szó. Természetesen ez is szerepet játszik: egyrészt annyiban, amennyiben minden ünnep, mint ezt már mi is aláhúztuk, a hétköznapi, partikuláris valóságból – és a valóságos történelem partikularitásából is -- kiemel, felemel egyfajta időtlen nembeli-közösségi szinthez; másrészt annyiban, amennyiben minden ünnep leegyszerűsíti, néhány mozzanattal helyettesíti a valóságos történelmet, s miközben ezekre a mozzanatokra emlékezik és emlékeztet, a többit elfelejti és elfedi. (Ismét Assmann idézve: a mitikus egyfelől a keletkezésre emlékeztet, másrészt olyan mechanizmusok mozgósulnak benne, amelyek megóvják az eredeti történetet a további változásoktól, tehát ebben az értelemben “történelemtelenítik”, /Assmann, 1992, p. 75/.) De ettől még az ünnep nem akarja teljesen eltörölni a valós történelmet: a történelem mitizálása is csak azt jelenti, hogy a mitikus-történelemfeletti és a valóságos történelmi egymással áthatni, egyesíteni, egymással-megtermékenyíteni próbálják. Ez a kétirányú mozgás, mint Assmann hangsúlyozza mindig fennáll: amikor a mitikus múlt ereje gyengül, frissítésére felerősödik a személyes emlékezés (oral history), amikor a személyes emlékezések inflálódnak, a múlthoz való viszony frissítőjeként ismét a közös elemeket hangsúlyozó mitikus emlékezet kerülhet az előtérbe. Míg Halbwachs szembeállítja egymással a különbségeket, változásokat elhalványító (mitizáló) kollektív emlékezetet és az egyediségekre, változásokra koncentrááló történelmi tudatot, Assmann arra figyelmeztet, hogy a történetírás is nagy mértékben a kollektív emlékezet hatása alatt áll, a határok nem olyan élesek a kettő között (Assmann, 1992, p. 44, 25.lj.), mint ahogy a kollektív és az egyéni emlékezet között sem.

hogy a névnapok rituáléjában a közös ivás (a közösségben történő “lélekcseré”) hangsúlyozott elem. A házassági (megismerkedési és egyéb) évfordulók magától értetődően emlékező ünnepek³¹, csakúgy, mint különböző szervezetek, intézmények megalakulásának évfordulói. A gyászünnepek természetesen az elhunyra való emlékezés ünnepei, (ám ebben is benne van egy konkrét kezdőpontra, az ünnep megülésének eredet-pontjára – ez esetben a halálra -- való visszautalás is, mint például a halál évfordulóján elmondott mise esetében).

De a magánünnepek az egyén emlékező ünnepei eredetük szerint is a közösség ünnepeire mennek vissza. Az egyén intim ünneplése fejlett individualisztikus szemléletet feltételez, de a modern európai individualizmus sem fejlődhetett volna ki azok nélkül a vallási-közösségi gyökerek nélkül, amelyek előbb Krisztus életének egyénítésével, majd az ezzel való rendkívül intenzív érzelmi azonosulás kiváltásával létrehozták az individualitás és a szakralitás összefonódásának közösségi élményét, s jelentős mértékben az ehhez kapcsolódó közösségi ünnepeket utánozva-privatizálva alakulhattak ki aztán a modern individuumok ünnepei³². Ma az egyénnek lehetnek teljesen egyéni-privát rítusai és ünnepei, de ez nem jelent egyebet, minthogy (szélsőséges esetben) egy közösségi funkciót egyszemélyes közösség is gyakorolhat: ám az ünnepnek lényegi sajátja *kommunikatív* funkciója is, az, hogy általában másokkal megosztva történik; hogy egy közösség számára bír jelentéssel³³.

Mivel a társadalom hierarchikusan tagolt, a kollektív emlékezet mindig *hatalmi* kérdés is. Mint a 30. lábjegyzetben utaltunk erre, a magánéleti ünnepi rítusokban is megjelennek hatalmi-reprezentatív elemek, már csak azért is, mert a hatalmi-reprezentatív mozzanat az eredetükül szolgáló közösségi ünnepeknek is gyakori velejárója. Ez nem is lehet másként, ha arra gondolunk, hogy az emlékezet feletti uralom uralmat jelenthet az egész közösség felett, s valóban, minden hatalom arra törekszik (s ehhez jelentős mértékben eszköze éppen az ünnepek alakítása), hogy maga határozza meg a kollektív emlékezet csomópontjait, s (ennek másik oldalaként) a kollektív felejtés sorsára ítélt mozzanatok is³⁴.

³¹ Eliadénál a házasság alap-ünnepe, az esküvő is kapcsolatba kerül a szakrális—közösségi ünneppel, hiszen eredete szerint, mondja Eliade, ez a hierogámia utánzása (Eliade 1993, p. 48). Ma már ez az elem nyilván nincs benne tudatosan a házassági rítusokban, de a beavatási rítusok fentebb említett közösségi aspektusa: a közösség szokásainak megismétlési felidézése (s ezzel megintcsak az egyéni-partikulárisnak a nembeli-közösségihez való felemelése) a mai házassági rítusoknak is része (persze megintcsak sok újító-elevenítő elemmel együtt). Ez különösen hangsúlyt kap olyan esetekben, amikor az esküvő egy-egy mozzanatát (vagy az egész rítust) a közösség történelmének valamely elemét szimbolikusan megjelenítő közegbe helyezik (ilyen lehet például a Mátyás templomban vagy a Szent István Bazilikában tartott esküvő). Ennek rituáléja mesterségesen, például politikai sugallatra is kialakítható, lásd a szovjet esküvőknek a Kreml falánál vagy más forradalmi emlékhelyeken tartott fényképezkedéseit. (Ilyenkor is a magánéleti ünnepnek a közösbe való emeléséről van szó: a “közösnek” része lévén a *hatalmi-reprezentatív* megerősítés is; ezt egyébként jól jelzi az is, hogy az említett “szovjet” esküvői rituálé helyére ma gyakran az új hatalmi-reprezentatív szimbólum, a pénzhatalmat megtestesítő limuzin esküvői használata lépett. “A társadalom nem úgy jár el, hogy új eszméket vesz át és ültet saját múltja helyébe, hanem az eladdig meghatározó csoportok múltja helyett másokét veszi át” /Assmann, 1992, p. 42/.). Az esküvő maga egyébként alapvetően nem emlékező, hanem átmeneti-beavatási rítus, de a közösséghez való felemelés fontos része, (ennek viszont feltétele a közös emlékezethez, közös tudásokhoz való kapcsolódás. Amikor egy közösség jellegzetes emlékezeti elemei kiüresednek, illetve továbbvihetlenné válnak, újfajta rituáléra van szükség. Bodó Julianna érzékeltesen mutatja be – lásd Bodó, 1994 --, hogy a falusi lagzi rituáléja éppen a közösségi-megerősítő, s ezen belül emlékező-ismétlési mozzanatainak folyathatatlanlansága miatt nem tud működni a városi közegben).

³² Persze, mint a legtöbb összefüggés, ez is kétoldalú: az isten ilyen fokú egyénítése sem jöhetett volna létre a késő-antikvitásban egyre erősebb individualitás-érték és –igény nélkül.

³³ Jól jelzi ezt az a filmekben gyakori jelenet, amikor valaki egyedül ünnepli valamely ünnepét, és (keserű iróniával) *felköszönti* magát, vagy két pohárral mintegy önmagával *koccint*.

³⁴ Assmann bemutatásában az ily módon irányított emlékezetben az az oppozíció, ami minden ünnepnek is az alapja: a *lényeges/lényegtelen* metszet előbb a *helyes/helytelen* alakját ölti (s ez már hatalmi minősítés), majd ebből kialakul a *szent-szakralizált és a profán* ellentéte, illetve a – már végképp uralmi szempontot érvényesítő --*baráti/elleneséges*.

De a hatalom általi terelés, a hatalmi szempont érvényesítése maga is csak része annak, ahogy egy társadalom tudata építkezik. Az ünnepekben is keverednek a hatalmi-reprezentatív mozzanatok a közösség többi tagja általi hozzájárulással: ezek önkifejezése (legalább az ilyen önkifejezés minimuma) nélkül, (s ezen belül a személyes emlékezés mozzanatai nélkül) az ünnep menthetetlenül kiüresedik és formalizálódik. Ezen a ponton szerencsés lehet Dawkins *mém*-elméletének bekapcsolása³⁵. Ha a “mém”-en azt (a gén analógiájára elképzelt) kulturális alapegységet értjük, amely – szimbolikus tartalmak formájában magábasűrítve a társadalmi tapasztalatok egy csoportját -- a kultúra, és a legkülönbözőbb kollektív tudatformák molekuláris építőeleméül szolgál, *az ünnepek igen jelentős szerepet játszanak az ilyen “mémek” létrejöttében*³⁶. (Annál is inkább, mert a “mém” fogalma a “memóriából” van elvonva: a kultúra a kollektív emlékezet kódjaiból építkezik).

*Az ünnep, mint emlékezéstechnika
Az ünnep jelrendszeréhez*

Az ünnep nem csak az emlékezés alkalma, hanem sajátos memória-technika is. Ősi memóriatechnika: az írásbeliség előtt az ismétlődő rítusokon keresztül történő bevésés (a képmásalkotás és a beszéd általi hagyományozás mellett) a kollektív emlékezet rögzítésének egyik legalapvetőbb formája. (Pszichofiziológiai alapja egyrészt az, hogy az *ismétlés* a hosszú távú memóriába viszi át az emlékképet³⁷, másrészt, hogy a *rendkívüliség* érzése külön is segít a bevésésben³⁸. Az, hogy az ismétlődő ünnepek között viszonylag hosszabb idő telik el, szintén memória-erősítő: mint Ebbinghaus kísérletileg bizonyította, az *egymástól nagyobb időtávra* lévő elemek ismétlése esetén jobb a megőrzés.). Az ünnep sajátosságai közül több is szerepet játszik az emlékezet-megerősítésben. Az ünnepekre jellemző, hogy egyes elemei *tömbösítve* jelennek meg, ez is emlékezés-segítő³⁹. Az ünnepek *kötött programja* szintén kedvező az emlékezés szempontjából. (A sémák, az azonos körülmények és kontextusok egyértelműen támogatják a felidézést⁴⁰. Aminek kevesebb új információ-tartalma van, azt könnyebb megjegyezni⁴¹). Az is javíthatja a bevésést, ha aki emlékezni akar, a bevésendő anyag egyes elemeire *kérdéseket* tesz fel magának⁴² (az ilyen kérdezés tudvalévőleg fontos része a zsidó Húsvét rituáléjának, de élnek ezzel az eszközzel más vallások ünnepeinek a hitoktatásban való katekizmus-szerű feldolgozásában, vagy állami ünnepek osztályfőnöki órán való feldolgozásában is; a magánünnepeknek, például a születésnapoknak a rítusrendjéhez pedig hozzátartozhat a családtagok-barátok által az ünnepelt egyes életeseményeire való rákérdezgetés). Azt is fontosnak tekinthetjük, hogy a *saját maga által létrehozott* eredményekre jobban emlékszik az ember, mint a készenkapottakra⁴³, hiszen ez az ünnepekkel kapcsolatban is érvényes: akik résztvevőként átéltek egy eseményt, -- gondoljunk a korábban említett

³⁵ Dawkins (2005).

³⁶ A “mém-képződésre” is igaz, hogy a hatalom jelentős mértékben befolyásolhatja, és egyes személyeknek is kiemelt szerepük lehet megalkotásukban, de egy-egy “mém” végeredményben valamennyi társadalmi szereplő közreműködésének eredőjében jön létre.

³⁷ Lásd erről bővebben pl. Atkinson et als. (1999), p. 230.

³⁸ A fontos események speciális emlékezeti mechanizmusokkal rögzülnek (Brown—Kulik 1977). Motivációelméletünkben (Kapitány—Kapitány 1993) ezt úgy fogalmazzuk meg, hogy mivel az ismétlés a környezeti hatások befogadásának, a rendkívüliség a birtoklásnak motivációjához kapcsolódik, az ismétlés és rendkívüliség együttese a környezeti hatások befogadásának birtoklását, tartós megtartását segíti elő.

³⁹ A tömbösítés jelentőségéről az emlékezésben lásd Atkinson, 1999. P. 227, pp. 243-244

⁴⁰ Atkinson, (1999), pp. 245-246, pp. 250-252.

⁴¹ Ivanov (1977), p. 35.

⁴² Atkinson, 1999, p. 246.

⁴³ Ivanov, 1977, p. 165.

forradalmak példájára -- ennek az ünnepi felidézése az ő esetükben természetesen sokkal erősebb, mint azokéban, akik nem élték át: az ünnep, -- minél jobban eltávolodik az az esemény, amit ünnepelnek --, az újabb s újabb ünneplő nemzedékek számára egyre üresebb lehet⁴⁴. Ezen (is) segít egyrészt az, ha az ünnepet a mitikus idő sajátosságaival ruházzák fel, (s ezzel az időtlenítéssel kivonják az időmúlás koptató hatása alól), másrészt ha olyan érzelmi hatótényezőkkel veszik körül, amelyek elevenen tudnak hatni a résztvevők lelkiállapotára. Az archetipikus emberi viszonylatok mindkét célnak megfelelően: a konkrét történelmi személyeket alaptípusokká, mitikus hőssé sematizálják, ugyanakkor olyan emberi alapviszonyokba helyezik őket, amelyekkel szemben az ünnep résztvevői nehezen tudnak semlegesek maradni. (A keresztény ünnepkör ebből a szempontból ideális: a születés misztériumától a dicsőséges győzelmen és a gyöngéd szeretetnyilvánításokon keresztül a szélsőségesen keserves halálig mozgósítja az emberi érzelmek kiváltására alkalmas archetipikus szituációkat).

Az ünnepek emlékezés-technikákként való megközelítéséhez érdekes kiindulópontot kínál Assmann, amikor Mózes V. könyvének előírásait egy emlékezéstechnika megalapozásaként értelmezi. Ennek az emlékezéstechnikának szerinte a fő összetevői a következők:

- tudatosítás, megszívlelés, szívbe vésés
- nevelés, továbbadás
- látható megjelenítés
- limitatív, határjelölő szimbolika
- tárolás, közzététel
- kollektív emlékezés ünnepei
- szóbeli továbbörökítés (költészet, mint emlékek kodifikációja)
- szerződés szövegének kanonizációja (Assmann, 1992, pp 214-218)

Ezeket az elemeket mai ünnepeink jelrendszerében is megtalálhatjuk. Követve a felsorolt szempontokat:

1. *Tudatosítás, megszívlelés, szívbe vésés*: Az ünnepek rendezői mind a tudatosítás, mind a “szívbe vésés” célját számos eszközzel igyekeznek szolgálni. A napokkal (vagy akár hetekkel) korábbi “rákészülés”, az ünnep közeledtén az ünnepre vonatkozó, azzal kapcsolatos információk szaporodása, az ünnephez kapcsolódó szlogenek⁴⁵, az ünnep

⁴⁴ A kiüresedett ünnepekhez, lepusztult ünnepi színhelyekhez, korábbi ünnepek dalaihoz, stb. a hajdani ünneplőknek többféle viszonya is lehet. (Mert ünnep és emlékezés viszonyát elemezve a *hajdani ünnepre való emlékezést*, annak módozatait sem lehet kifejejteni): 1. Az ünnepet nem tekintik többé ünnepnek, színhelyét ünnepi térnek; a) formálisan még fenntartják, de már nem viszonyulnak hozzá ünnepként; b) megszüntetik; 2. (nosztalgikusan) individualizálják: egyéni ünnepként ülik meg, a színhelyhez intim, személyes viszonyt alakítanak ki, az ünnepi énekeket magánhasználatú dalokként éneklük; 3. a hajdani ünnepet mintegy “halottnak” tekintve az eredeti ünnepnapon, ünnepi színhelyen gyászünnepet tartanak; 4. az ünnepet protestáló gesztussal megünneplik, a színhelyet ugyancsak ellenálló céllal feldíszítik, megtisztelik, a hajdani ünnepi éneket lázadó, szembeszegülő éllel éneklük: a hajdani ünnep így egyfajta félig ünnepi, félig hétköznapi aktivitás részévé válik; 5. (egyéb módokon) átértelmezik (például ironizálják) a hajdani ünnepet, ünnepi színhelyet, ünnepi énekeket – az átértelmezésnek lehet olyan formája is, amely aztán az ünnepet, színhelyet vagy éneket új tartalommal tölti fel, és újra (a korábitól különböző) ünnepi jelet ad nekik. Mindebből az látszik, hogy bár az ünnep alapvetően a közösség ünnepe, az egyének változatos viszonyulásai (s az egyének különböző emlékezete) nagy mértékben alakíthatják és átalakíthatják – s ez igaz nem csak a kiüresedett, hanem az “eleven” ünnepekre is, hiszen az egyes egyének azokhoz is viszonyulhatnak ironikusan, lázadóan, elutasítóan, stb.

⁴⁵ Az ünnepi feliratok sokszor jóval az ünnep után is a helyükön maradnak; ennek ambivalens hatása van, hiszen egyfelől még az ünnep után is tudatosítja az ünnepnap fontosságát, másfelől viszont az aktualitás-vesztett felirat

napján a többi naptól eltérő szokásrend mind az ünnep (és a benne megünnepeltek fontosságának) tudatosítását (is) szolgálják; ugyanakkor az ünnepekhez mindig kötődő érzelmi hatóeszközök, (a “köz”-ünnepekhez gyakran kapcsolódó pátosz, a magánünnepekhez gyakran kapcsolódó “megható” érzelmesség) az ünnep “szívbe vésését” célozza. (Az más kérdés, hogy az már az ünnep jellegétől, a közösségnek az ünnephez való viszonyától függ, hogy az ünnepet övező eszközökkel sikerül-e, vagy sem valódi érzelmeket kelteni). Ugyanakkor az ünnep maga (éppen az említett hatóeszközöknek is köszönhetően) jelentős szerepet játszik az ünnep által kiemelt, “megünnepelt” események, összefüggések (érzelmekkel áthatott) tudatosításában, bevésésében.

2. *nevelés, továbbadás*: Az ünnepnek magának természetesen fontos funkciója, hogy neveljen, hogy eszményeket, jelképeket, tudásokat adjon át, ültessen el az emlékezetben. (Annak is jelentős nevelő-szocializáló hatása lehet például, hogy az ünnepi rítusok olyan formában jelennek-e meg, hogy a társadalmi viszonyok erős hierarchizáltságát sugallják, vagy éppen demokratikus egyenlőségben egyesítik az ünneplő közösséget). De a közösség tagjait *az ünneplésre is nevelik*: minthogy a közösségi ünnepek továbbélésének alapfeltétele, hogy ünneplése hagyományozódjék az egyik nemzedékről a másikra, ez mindenképpen bekerül a nevelési célok közé. Természetesen maga az ünnepi rituálé is hatást gyakorol erre, az ünnepen résztvevő újabb és újabb nemzedékek a részvétel által is sok mindent elsajátítanak⁴⁶ ahhoz, hogy az ünnepet (és az ünnep által kiemelt tartalmakat, értékeket, világképet) továbbvihessék, de gyakran még ezen felül is részesülnek az ünnepre vonatkozó oktatásban. A vallási közösségek a hitoktatás keretén belül készítik fel az ünnepekre (is), de a többi közösség is gondot fordít a gyerekek ilyen oktatására. Amikor egy ünnep rituáléjához egyes szereplők különleges tudások birtokában járulnak hozzá (gondoljunk például a busók szereplésére, vagy a riói karnevál szamba-közösségeire), akkor az újabb nemzedékeket szabályos beavatási folyamaton keresztül juttatják ezekhez a tudásokhoz. Az *iskola* számos egyéb módon is részt vesz a hivatalos ünnepek előkészítésében, emlékezet-átadó szerepük erősítésében. Az iskolai emléksarkok, vagy az iskola névadójához, vagy az irodalmi, történelmi kánon alakjaihoz, eseményeihez kapcsolódó egyéb emlékjelek folyamatosan jelen vannak, s így mikor az adott személlyel, eseménnyel kapcsolatba hozható ünnepre kerül a sor, az ünnep már építhet ezekre a tudásokra. A zöld ideológiával egyre nagyobb teret kaptak az oktatási intézményekben olyan természeti díszek, képek, stb. amelyek a természetet ünnepelelőnek állítják be (s kapcsolódnak az évszakok, évszakfordulók ünnepeihez). Ezáltal új formában jelenik meg az, ami korábban inkább a mezőgazdaság kultuszához (például a “fák, virágok napjához” kapcsolódott). Az oktatási intézmények szerepe tehát igen nagy mind az “ünnepre nevelésben”, mind pedig az ünnepek nevelő (és emlékezet-terelő) hatásának előkészítésében. Az ünnepi tudat továbbadásában (és az ünnepek nevelő funkciójának szolgálatában) igen nagy a *történelmi filmek* jelentősége is: a film önmagában vett jelentésein kívül ilyenkor mindenképpen azt a szerepet is betölti, hogy beemeli az új nemzedékek emlékezetébe a történelem egy meghatározott szakaszát. Ezért a nagy évfordulók idején mindig jelentős törekvések mutatkoznak arra, hogy újabb ilyen történelmi filmek szülessenek, amelyeket aztán évekig-évtizedekig vetíthetnek az adott ünnep alkalmából⁴⁷. A *magánünnepekre* is folyik felkészítés: ebbe az irányba hatnak az

azt is sugallja, minthogy kitevői nem foglalkoznak a további sorsával, hogy kiüresedett, formális üzenetről van szó.

⁴⁶ Különösen erős az ilyen hatás, ha a gyerekek külön szerepet is kapnak az ünnepi rituáléban (mint például a betlehemezésben, vagy ahol van ilyen, a passiójátékban való részvételben).

⁴⁷ Amikor egy-egy ünnep jelentősége megváltozik, a történelem aktuális átírását a korábbi kultuszt romboló, dezilluzionáló filmek segíthetik.

ünnep fontosságát, komolyságát, méltóságát kiemelő nevelő mondatok, a családi legendák elmesélése, újramesélése; és itt is szerepet kaphatnak a (privát) filmek, videók. Ahogy a professzionális filmek, ezek a privát felvételek is terelik az emlékezetet: mind a közösségi, mind az egyéni esetben az így megörökítettek kiemelnek valamit az életből (ez gyakran esetleges, bár persze az ilyen privát filmek, videók készítésének is megvannak a kánonjai – ld. erről az egyre szaporodó vizuális antropológiai szakirodalmat), s amit kiemelnek, azzal megint nevelnek is; (a magánünnepeken például az adott családban preferált értékek, minták kerülnek előtérbe, s ültetődnek el -- a történetmeséléseken, de a filmekben keresztül is -- a gyerekek emlékezetében).

3. *látható megjelenítés:* A privát filmezés-fényképezés említésével már az ünnepek nagyon lényeges mozzanatánál, a vizuális megjelenítésnél vagyunk. Az ünnep fontos, csaknem mindig jelenlévő sajátossága *vizuális elkülönítése a hétköznapoktól*. A zászlók, virágok, növényi díszítések; a fények (gyertyák, fáklyák, mécsesek; lámpasorok, reflektor, stb.)⁴⁸. az utcák, házhomlokzatok illetve a közösségi terek, a lakások, osztálytermek díszítése; -- attól függően, hogy mekkora közösség ünnepéről van szó, az ünnep vizuális megjelenítése kiterjedhet a közösség egész életterére, de legalábbis a térnek azokra a pontjaira, amelyek az ünnepi rituálé legfőbb színhelyei. A vizuális megjelenítés az emlékezetbe vésés egyik leghatékonyabb támasza. Hogy az ünnepi látványegyüttes kialakításába milyen széles kör vonódik be, jelezheti azt is, hogy mennyire tényleges, közös ünnepről van szó. (Az ünneplés kötelező elrendelése azt célozza, hogy az ünnepet “mindenki” tekintse a maga ünnepének, de ez a törekvés korántsem mindig sikeres. Ilyen esetekben egyfajta “fegyverkezési verseny” alakulhat ki a hatalom és az alávetettek között: ha a hatalom rákényszeríti az alávetetteket, hogy az ünnep minden vizuális jelét alkalmazzák, a belső azonosulás hiánya az alávetettek testbeszédében jelenhet meg; ha a hatalom ilyenkor számonkéri a lelkes testbeszédet is, az alávetettek ezt is eljátszhatják, de ilyenkor is mindig megtalálhatók azok az apró vizuális-metakommunikációs jelek, amelyek a valóságos azonosulást megkülönböztetik annak hiányától). Az ünnep fontos vizuális kelléke a hétköznapitól különböző *öltözék* (ami, mint Voigt Vilmos és munkacsoportja május elsejei vizsgálata is jelezte, értelemszerűen szintén nem teljes körű); az öltözékhez tartozhatnak az ünnepre utaló olyan kiegészítők, mint a Magyarországon különleges jelentőséget kapott kokárda.⁴⁹ Az ünnepeken alkalmazott vizuális szimbólumoknak nagy része egyébként emlékeztető utalás.
4. *limitatív, határjelölő szimbolika:* Az ünnep megkülönböztetéséhez mindig hozzátartozik, -- a vizuális megjelenítés is nagyrészt ezt célozza -- hogy az ünnep időszakát határozott jelekkel elkülönítik a hétköznapoktól, az ünnepi tereket pedig a nem-ünnepi terektől. (Az egyértelműség is fontos feltétele a hatékony emlékezésnek, mint ahogy az ünneppel

⁴⁸ A fény ünnepi alkalmazásának tobzódó tetőpontja a tűzijáték.

⁴⁹ Az öltözékek és kiegészítők viselete jelzéseket adhat arról, hogy kik milyen mértékben kapcsolódnak be a közös ünneplésbe; hosszabb távon a jelek belső differenciálódáson mehetnek keresztül; a kokárdaviselés egy fázisában például jelentőséget kapott az, hogy ki mekkora kokárdát visel (az államszocializmus utolsó évtizedében például a hivatalossággal szembenállók a maguk nemzeti elkötelezettségét azzal is jelezték, hogy a hatalom képviselőinél nagyobb kokárdát viseltek), aztán minthogy a méret egyre jelentősebb inflálódáson esett át, egy ponton megszűnt az azonosulás fokának jelzése lenni. Hasonló inflálódáson ment át – a hivatalosság közegében – az államszocializmus idején a vezetők képeinek díszítésként való alkalmazása: a képmások egyre nagyobbak lettek: az alsóbb szintű vezetők számára a lojalitás mértékének jelzésévé vált, hogy feljebbvalóik mekkora képmásával “fokozták az ünnepet”. Inflálódásnak egyébként mindenféle ünnepi jel ki van téve: az eredetileg elsősorban az ünnepeken felhúzott nemzeti trikolór alkalmazása hétköznapivá tömegesedett; az inflálódás jelének tekinthető ezzel kapcsolatban az, amikor futbalszurkolók a trikolórba burkolják meztelen felsőtestüket, vagy amikor a boltok áruin (s nem is mindig magyar termékeken) tűnik fel a trikolór vagy a kokárda. Az említett tűzijáték alkalmazása pedig a legutóbbi egy-két évtizedben ment át jelentős inflálódáson.

kapcsolatban mindig hangsúlyozandó rendkívüliség is). Az ünnep gyakran abban a korábban említett értelemben is határképző, hogy az embert más élethelyzetbe vezeti át, s a határjelzés gyakran ebben az értelemben is szükséges. Az évfordulós ünnepek elsősorban valami múltbelire emlékeztetnek, de sok esetben (be) avatás is kapcsolódik hozzájuk⁵⁰, az éves ünnepek – az év alapünnepéhez, a Szilveszter/Újév fordulóhoz hasonlóan -- magukban hordják az új kezdetének lehetőségét. A magánünnepeken is hangsúlyos a határképzés. A születésnapokhoz sok ember számára “új élet” fogadalmak kötődnek, miközben folyik az emlékezés az addigiakra. Az utóbbi években egyre gyakoribb szokássá váltak a kerek születésnapokra összeállított könyv (tanároknak tanítványaik, barátaik által, de magánembereknél is összeállít a család vagy a baráti kör ilyen albumokat, közös emlékképekből, az összeállítóknak az ünnepelthez kapcsolódó gondolataiból). Ezek mintegy (“korszakhatárt” is jelző) összefoglalások, (az ilyenkor szintén szokássá vált meglepetéspartik is azok: összegyűjtve az ünnepelt addigi életében fontos szerepet játszó ismerősöket). Az esküvők hagyományosan is igen jelenős liminális rítusok: megannyi mozzanatuk a régi élet – új élet szembeállítására épül. A legénybúcsú—leánybúcsú, a leányviselet felváltása menyasszonyi, majd asszonyi viselettel; olyan hagyományos térbeli határjelzések, mint a menyasszony beemelése az ajtón, vagy maga az átköltöztetés (a leány vagy legényélet színteréből a közös lakótérbe); de ezt a jelleget erősítik olyan új szokások is, mint az olyan fotógyűjtemények, vagy vetítések, amelyek előbb összefoglalást nyújtanak a vőlegény és a menyasszony külön gyermekéletéről, majd a közös életre utalnak; vagy az a ceremónia, amikor a házasságkötő teremben az ifjú pár két külön gyertyával meggyújt egy harmadikat, majd elfújva saját gyertyájukat, jelzik, hogy a külön élet közös életbe váltott át. A halotti tor is persze hangsúlyozottan liminális: a halottra való emlékezés – a tor lényegi része, hogy lehetőleg minden résztvevő említ valamilyen, az elhunythoz kapcsolódó emléket – összekapcsolja a túlélőket a halottal, de ugyanakkor az egész szertartás lényege az eltávolítás-elhatárolás: az elbúcsúzás is. Mindezek arra utalnak, hogy az emlékezés akkor is kiemelt szerepet játszik az ünnepek jelrendszerében, amikor átlépési rítusok kerülnek az előtérbe⁵¹.

5. *tárolás, közzététel*: Az ünnepek – minthogy valamilyen mértékben mindig kilépnek a valós időből a mitikus idő vagy legalábbis az időtlenség irányába – jóllehet nagy mértékben valamely múltbeli eseménysorra emlékeztetnek, maguk is hozzákapcsolódnak ehhez a múltbeli (mitikus vagy időtlen) képzetkörhöz, s így maguk is emlékezet tárgyává (emlékezetessé) igyekeznek válni. Ezt a lehetőséget (és ezzel az ünnepeken közvetíteni kívánt tartalmak átadásának lehetőségeit is) hatalmas mértékben megnövelték az új technikák: a digitális hang- és képarcívumok a korábbiakhoz képest több nagyságrenddel megnövekedve képesek a közös emlékek tárolására. (S a múltat erősen szelektáló hagyományos adatrögzítéssel és történetírással szemben a legkülönfélébb emlékezők magánemlékezetének rögzítését is /oral history/ bekapcsolják a tárolt anyagok körébe. De nagy számban lehetővé vált a tv csatornák kép és hanganyagainak újra meg újra elérhetővé tétele, s ezáltal a történelmi múlttal a korabeli megjelenés szintjén való találkozás; módszerek jelentek meg a privát emlékezet történelmi súlyúvá növelésére⁵², (tehát a történelem és a magánlét összekapcsolódása megint mindkét irányból megfigyelhető:

⁵⁰ Itt sok mindenre gondolhatunk, az állami ünnepekhez kötődő tisztavatási ceremóniáktól az ilyenkor szokásos díjátadásokon át életkor-, élethelyzet váltások együttes-csoportos megünnepléséig, ünnepeken tartott házasságkötésekig.

⁵¹ Ez az olyan átlépési rítusokra, korforduló magánünnepekre is érvényes, mint az első áldozás, bérmálkodás, konfirmáció, barmicvó vagy a nagykorúvá válás megünneplése.

⁵² Magyarországon például a Forgács Péter által dokumentum-játékfilmmé összevágott privátfilmek formájában.

jelentős mértékben növekedett a történelem privatizálása, s ugyanakkor megjelent a magánlét történelmi súlyúvá emelése is)⁵³.

6. *kollektív emlékezés ünnepei*: Amit jelen írásunk első sorától hangsúlyozunk, hogy az ünnepek emlékezések, azt is jelenti, hogy ilyenkor mindig egy közösség emlékezik, s ennek fontos mozzanata az, hogy: együtt. (Az emlékezet közössége megintcsak növeli is az egyes emlék-bevésések határfokát, hiszen ilyenkor az egyes ember egyéni emlékezetét környezete ugyanarra vonatkozó emlékei is megtámogathatják). Az *együttes* hatás magának az ünnep fogalmának is a lényegéhez tartozik: a spontán ünnepek úgy jönnek létre, hogy az emberek egy csoportjában közös érzület keletkezik, ami a közösség tagjait legalábbis időleges és legalábbis részleges érzelmi kollektívumban egyesíti. Mint többször szóba került már, a hivatalos ünnepekben is ezt a közös érzelmi állapotot szeretnék-próbálják létrehozni. Az ünnepnek, mint közös emlékezésnek is az a lényege, hogy ez az emlékezés (legalábbis időleges és legalábbis részleges) közös érzelmek jegyében történjék. Az államszocializmus korszakának kiüresedett, mesterséges ünnepei után az utóbbi évtizedekben sok olyan kezdeményezés figyelhető meg, amely az ilyen közös érzelmi mozzanatok megteremtését célozza. A múzeumok például, amelyek a közösségi emlékezet ébrentartásának fontos színhelyei⁵⁴-- ráadásul olyan színhelyek, amelyek ugyan mindennapi nyitvatartásukat tekintve hétköznapiak, de a látogatók számára felkeresésük viszonylag ritka, viszonylag ünnepi alkalomnak számít --, az utóbbi időben a nagy történelmi események bemutatása helyett/mellett kiemelt erőfeszítéseket tesznek a bemutatottak személyessé tételére, az érzelmi azonosulás lehetőségének fokozására, s különösen akkor, amikor ezt hangsúlyozottan ünnepi alkalomból teszik, mint a Múzeumok Éjszakáján. Hasonló kezdeményezést lehetett megfigyelni az Európa Fővárosaként ünneplőbe öltözött Pécsen, amelynek házfalain, terein emléktáblák sokasága azt igyekezett bemutatni, hogy a város története miképpen jött létre a helyi mesteremberek, tanárok, stb. tradícióiból, (ezáltal azt hangsúlyozva, hogy abban ami a város kultúrája, abban, amit ünnepelnek, abban, amire közösen emlékezni lehet, mindenkinek megvan vagy legalábbis meg lehet a maga része: a város teljes lakossága ekképpen potenciálisan érzelmi közösséget alkot). Hasonló érzelmi közösség-teremtő jellege van, lehet egyes kisebb közösségek teremtette rítusoknak⁵⁵; vagy azoknak az újabban szaporodó "alulról szerveződő" kezdeményezéseknek, amikor kisebb csoportok zárandoklatokat szerveznek 48-hoz kötődően, az első vagy a második világháború emlékhelyeihez kapcsolódóan, vagy akár a pusztaszeri emlékhelyre; (az, akár családoktól is függően eltérő lehet, hogy ki melyik emlékhelyhez kapcsolja e megemlékezéseket). A hivatalos és a közösségi ünnepszerveződés együttese jöhet létre azokon az országszerte egyre szaporodó lokális ünnepeken, fesztiválokon, amikor az adott településhez, annak történelméhez kapcsolódó ünnepen hagyományörző csoportok elevenítik meg az ünnep alapjául szolgáló eseményeket, s a település lakói közül mind többen "történelmi" ruhákba öltözve a részvétel, a bevonódás által közvetlenül is átéljük a közös múlttal való azonosulás élményét.

⁵³ E tendenciák kialakulásában fontos szerepet tulajdoníthatunk annak, hogy világszerte elterjedt és nagy hatást gyakorolt a francia Annales körnek éppen ezt a paradigmaváltást magában hordó történelemszemlélete.

⁵⁴ A Bodó—Bíró szerzőpár az *emlékházak* hasonló szerepét mutatja be a (nemzeti kisebbségek) identitásörzésében, kiemelve, hogy ezek fontos sajátossága a köznapi világtól való elválasztás. (Ha eltér az átlag falusi háztól, ezt hangsúlyozzák, ha nem, akkor a tiszta típust fokozzák fel). E házakban minden kimerevítve, időtlenítve jelenik meg, s ekként lesznek ünnepi, szakrális terek (Boda—Bíró, 1993, p. 71) (Ők is megemlítik, hogy e házak látogatása a ritka 'szabadidős' tevékenységek egyike, ez is ünnepivé teszi őket, létrehozásukhoz felavatási demonstrációk társulnak, de a hétköznapiokon is a látogatás menete, a látottak feldolgozása ünnepi kódban történik. (Boda—Bíró, 1993, p. 72).

⁵⁵ Adyigeten például Ady születésnapja alkalmából a település lakói verseket olvasnak fel a költő életművéből és személyes interpretációkat, reflexiókat fűznek hozzájuk-

7. *szóbeli továbbörökítés (költészet, mint emlékek kodifikációja)*: Az ünnepekhez kapcsolódó emlékezetörzésben a történelem kezdete óta jelentősége van az ünnep *verbális* kiemelésének (például az ünnep jelentőségét méltató szónoklatoknak), és ezen belül is különösen a költészetnek, (a bárdok, rapszódoszok hozzájárulásának), ami nyelvileg is ünnepi-megemelt szférába emeli (és hatásosabban teszi megjegyezhetővé is) azt, amit meg akarnak örökíteni. Az egész költészet kialakulása is nagy mértékben ebben gyökerezik. A költészet szerepe az ünnepeken mindmáig jelentős, a zenével együtt szinte nélkülözhetetlen a közös érzések kialakításában. (Sokszor abban is meghatározó szerepe lehet, hogy *átértelmezze* az ünnepet: tudjuk, hogy Arany: A walesi bárdok című balladája így értelmezte át Ferenc József ünneplését a szabadságharcra való ünnepi emlékezéssel; Gobbi Hilda szavalata 1956-ban ugyanezt a verset a Rákosi rendszer ellen fordítva tette ismét, más formában a magyar szabadságharc és forradalom ünnepének elemévé. A költészet ünnepi szerepe a magánszférában is megfigyelhető: a köszöntő műfaj a magánünnepeknek is fontos része, e verseket – legyenek jók vagy kevésbé jók -- a résztvevők majdnem mindig meghatónak, szívrehatónak érzik, (éppen azért mert ellátják a fent említett kettős funkciót: az ünnep nyelvi megemelését és a közös emlékezés közös érzelmi alapjainak megeremtését).
8. *“szerződés” szövegének kanonizációja*: Assmann az ótestamentumi parancsolatokra alakítja ki szempontrendszerét, amelyeknek igen fontos eleme (az Úr és a zsidók közötti) szerződés kanonizációja. De nyugodtan általánosíthatunk: az ünnep általában is kánonképző, s mint már többször jeleztük, ennek alapját a történelmi-irodalmi emlékezetben kanonizált események, személyek és “szent helyek” – és e kánonok változásai – képezik. 1848-hoz kapcsolódóan például az utóbbi évtizedek jellemzője volt, hogy az ünnepi emlékezet főhelyén Kossuthot Széchenyi váltotta le (ezért is készült éppen Széchenyi-film); az irodalmi emlékezetben a ’80-as években történt hasonló hangsúlyváltás a posztmodern átértelmezés jegyében, (s a késői Arany került előtérbe Petőfivel szemben, a Nyugat nemzedék a paraszti realizmussal szemben, Nagy Lászlóékkal szemben pedig Pilinszky). A középiskolai irodalom és történelem könyveknek igen nagy szerepe van ebben, (miként a “nevelés—továbbadásban” vagy a “tárolás, közzétételben” is). A kánonváltások körüli értékütközések, kollíziók különösen kiemelik a váltásokat. Az iskolák sugallta értékrenddel együtt az ünnepi műsoroknak is kialakulnak a kánonjai: (sokszor éppen a kánonszegés világít rá arra, miből is áll a kánon: a 80-as években például egy rendhagyó “anyák napja”-műsor nagy felháborodást váltott ki a rádió hallgatóiból, pedig csak annyi történt, hogy olyan műsort állítottak össze, amely a szokásos – kanonizált -- könnyes-mosolyos anyák napi hangulat helyett tragikus mélységű történeteket próbált bemutatni). A kanonizálás folyamata egyébként szinte állandóan zajlik, hiszen a korábbi kánonok átértelmezése a paradigmaváltások után még sokáig szükségesnek mutatkozik. Az átértelmezésnek több altípusa van: a legszélsőségesebb az átértelmezni kívánt ünnep-alkalom teljes kiiktatása az emlékezetből; gyakori az ellenkező előjelűvé változtatás (lásd például Magyarországon 1919, 1945 és 1956 értékelésének történelmi változásait); átértelmezés történhet más elemek kiemelésével (mint amilyen a Kossuth—Széchenyi váltás, vagy a történelem egyes megünnepelt eseményeinek áthangolása – például a hadi eseményeknek a békeidők történéseivel való felcserélése); megváltozhat a vizuális megjelenítés, mint ahogy például István király szoborábrázolásain⁵⁶, vagy 1956 filmes

⁵⁶ Így mutattuk be például azt, hogy Lenin ikonográfiájának változása miként fejezte ki az államszocializmus-beli kánon-változásokat, (Kapitány—Kapitány, 1989), vagy hogy István király megjelenítése a különböző korszakok és a különböző iskolatípusok tankönyveiben miként fejezte ki egyfelől az adott korszak értékpreferenciáit,

megjelenítésében Szabó István és Kósa Ferenc filmjeitől Mészáros Márton keresztül Goda Krisztináig. Újfajta ünnepi kánont, és az emlékezetbeli eltolódást hozhat létre maga az is, ha más (jellegű) központi alak köré szerveződik az ábrázolás, ha más helyszínek, más hangulatú események kerülnek középpontba, de például a filmek vagy előadások esetén a rendező habitusa is rányomhatja a bélyegét az új kánon kiformalódására. A *magánünnep*ek esetében a “szerződés kanonizációja” úgy értelmezhető, hogy az ünnepelt egyént mintegy “öröklétűnek” tekintik: amíg ünneplik, addig -- az ünneplési formák ismétlődő rögzítésével is -- fenntartják (isteni, félisteni) örökléte, halhatatlansága⁵⁷ illúzióját (ez így van a szó szoros értelmében vett istenekkel is: hiszen azok is “meghalnak”, ha kultuszuk, a nép velük való szerződése elenyészik).

Az ünnepi emlékezést különböző kísérő jelek, az ünnepek szemiozisa jellemező sajátosságok segítik: az ünnepek *emlékezés-segítő jelrendszerének* néhány elemét érdemes külön is kiemelni. Voigt és munkatársai úttörő elemzésükben⁵⁸ például felfigyeltek arra, hogy milyen jelentős szerepe van még egy olyan “jelenidejű” ünnep esetén is, mint a május elsejei felvonulás, a *jelmezeknek, díszleteknek* (hiszen ezek hangsúlyosan áttemelnek a hétköznapi jelenidőből egy mesterségesen, színjátékszerűen létrehozott mitikus közegbe – nem feledhetjük, hogy a színjátás is eleve mitikus eseményekhez kapcsolódó ünnepi rítusokból alakult ki, s maga a színjáték is nem utolsósorban kiváló emlékezéstechnika. Ez is azt mutatja, hogy az ünnep olyan eseménysor, amelynek lényegéhez tartozik az emlékezés, de amely ugyanakkor nem annyira a konkrét eseményekre való emlékezést szolgálja, hanem azokon keresztül is elsősorban a bennük rejlő mitikus, lényeginek tartott, s lényegként kiemelni szándékozott mozzanatokra való “emlékezést”, az emlékezetnek a megőrizni kívánt “lényeg” felé terelését. Az ünnep tárgyának legalábbis időleges kivonását a múlandóság hatálya alól). Az ünnepi ruha és egyéb ünnep-kellékek (torták, díszek, stb.)⁵⁹ a magánünnepok esetében is segítik a köznapi időből való kilépést. Ezt a lényeg-kiemelést szolgálja megannyi *szimbolikus* kellék, amelyek az adott ünnep lényegét igyekeznek megtestesíteni (gondoljunk a “forradalmi” – s egyben nemzeti -- kokárdára, a Szent István-napi kenyérré, ’56 ünnepein a lyukas zászlóra, a Nagy Imre temetés üres koporsójára, a karácsonyi jászolra és a karácsonyfára, a Húsvét termékenység, megújulás, feltámadás-jelképeire, s ez a sor korlátlanul folytatható).

Mint ahogy a mítoszoknak, s ebből adódóan a mitologikus rítusoknak is az esetek nagy részében *oppozíciókra épülő* szerkezete van⁶⁰, ez is csaknem minden ünnepről elmondható. (Voigték említett kutatásukban például a fiatalok és öregek viszonylatában figyelték meg a bináris oppozíciót, de hasonló szerkezet – például kiemelt vezetők/vezetettek; az ünnepben hangsúlyozott értékekkel azonosulók/azok ellenfelei⁶¹; kiemelt szereplők/”statisztéria”, stb. --

másfelől azt, hogy melyik célközönséget – az ünnepi emlékezet segítségét is igénybevéve – milyen társadalmi szerephez kívánták szocializálni. (Kapitány—Kapitány, 1984).

⁵⁷ A “halhatatlanság” fogalmának átvitt értelmű használata éppen ebből táplálkozik.

⁵⁸ Voigt és munkaközösség, 1981, pp. 249-256.

⁵⁹ Eleve az ünnepi étrend is ilyen kiemelő-megkülönböztető; az ünnepi ételek egy részét más alkalommal nem fogyasztják.

⁶⁰ Lásd például (Jakobson, 1972 nyomán) Lévi-Strauss, 2001.

⁶¹ Nincs mindig ellenfelekről szó, de például az in group/out group szembeállítás gyakori; gyakori már csak azért is, mert az ünnepben mindig lényegi elem az ünneplő közösség *identitásának megerősítése*, s így az ünnep mint az adott közösség *sajátossága* kap kiemelés. Hoppál Mihály írja például “Családi fényképek az amerikai magyaroknál” című cikkében, hogy az általa vizsgált több nemzetiségű South Bend-i közösségben a disznóölést magyar ünnepi népszokásnak tartják, a magyaroknak ez a karácsony mellett “az” ünnepük, szemben más amerikai közösségek más típusú ünnepeivel (Hálaadás napi rítusok, Halloween, körmenetek a latinoknál, stb.), amelyben a sajátos elem az “állatáldozat”, amit maga az in group is a csoport sajátos ünnepelési formájaként emel ki: ezt az is jelzi, hogy a fényképeken nem a közös lakomát, hanem az “állatáldozatot” örökítik meg. (Hoppál 2011, pp. 106-107).

szinte minden ünnep jelrendszerében kimutatható). A bináris oppozíció (azon kívül, hogy gyakran éppen az ünnepi–hétköznapi elkülönítését fejezi ki, és az ünnep jeleinek belső polarizálása ezt a polaritást is aláhúzza) szintén betölt emlékezés-segítő funkciót, hiszen (ellentétén keresztül) kiemel egy-egy olyan tulajdonságot, amelynek jelentősége van az adott felidézendő eseményben.

Már szóba került, hogy minden ünnep lényeges összetevője az is, hogy olyan tevékenység-formákat tartalmaz, amelyek – ünnepről-ünnepre ismétlődő -- *együttes cselekvéssel* kötik össze az ünneplő közösség tagjait⁶². Ilyenkor “az ismétlés a fontos és nem a mikéntje” – hangsúlyozza egy konkrét ünnep-elemzésében Hoppál Mihály – “a részvétel fontosabb a vacsorán, mint az étel minősége”⁶³ (Hoppál, 2011, p. 98). “A fontos jelentést az együttes evés ténye hordozza, a *communio*-nak van szimbolikus jelentősége” (Hoppál, 2011, p.97), s ez minden együttes ünnepi cselekvésre érvényes.

Ezért kaphat kiemelt jelentőséget az ünnep jelrendszerében minden olyan mozzanat, ami a *személyességet*, s ezzel az *érzelmi azonosulást* fokozza. Hogy mi hat ilyen módon, ennek részben pszichofiziológiai alapjai vannak (a fény, a tűz, a víz, vagy éppen a virágok ilyen elemi érzelmi hatásait nagyon gyakran használják például az ünnepi díszítésekben), sok esetben ugyanakkor a felhasznált elemek egyúttal erős érzelmi asszociációkkal övezett kulturális szimbólumok – például az (egyéni) lélek szimbólumai -- is, (a gyertya, mécses mellett ilyenek a felröptetett madarak, léggömbök is), s ez is szerepet játszik erős érzelmi hatásukban. A virágokat, gyertyákat, mécseseket sokszor az egyének (és sokszor önkéntes-spontán gesztussal) helyezik el az ünnepi térben, és éppen a személyes érzelmi azonosulást, az egyének lelki hozzájárulását kifejezendő; a hivatalos ünnepszervezők azután gyakran utánozni próbálják ezeket a gesztusokat, hiszen ők is a személyes érzelmeket próbálják mozgósítani. Az más kérdés, hogy a hatalom olyan jeleket is beépít az ünnep jelrendszerébe – például a kordonok, vagy más korlátozások, fegyveres őrsegek, a hatalmi terek elkülönítése, stb. --, amelyek éppen hogy nem a személyes érzelmi azonosulást szolgálják, hanem hatalomkifejezések). Ha a hatalom nem kerül szembe a közösség egészével, az érzelmi azonosulás és a hatalmi jelrendszer sem feltétlenül kerül egymással ellentétbe, ha azonban hatalom és közösség szembekerül egymással, ez az ünnep jelrendszerét is “kettéhasíthatja”: a spontán-személyes-közösségi ünneplés és a hatalmi ünneplés elkülönülhet egymástól⁶⁴.

Az ünnep igen lényeges része a *térhasználat*. Egyrészt az oppozíciós szerkezet miatt is igen fontos az ünnepi tér elkülönítése a hétköznaptól, másrészt az identitás erősítés, az

⁶² “a szimbolikus formában legitimált mentális síkon zajló közös cselekvés a fontos” (Bíró—Oláh, 1993, p. 96).

⁶³ Minthogy az emlékezés kialakításában sem az a lényeges, hogy a konkrét étrendre emlékezzenek: a döntő, amit újra meg újra meg kell erősíteni – és *erre* kell emlékeznie a résztvevőknek – a csoport összetartozása, s ennek kézzelfogható megnyilvánulása, az együttes cselekvés, a csoporttagok individualitásának időleges feloldódása a “lélekközösségben”, amelynek legerősebb-legősb formája az együttes evésben, ivásban megvalósuló “lélekcseré”. De, mint Hoppál “Ünnep és etnikai jelképek egy amerikai magyar közösségben” című tanulmányában megjegyzi, hasonló szerepet tölt be az együttes ének és tánc (a beszélgetés és vicceselés) is: ezeknek sem formája a lényege, hanem az együttes, az individualitást feloldó – és tartalmában a közös identitást legalább jelképező -- cselekvés. (Az ételkód, az ének és tánc akkor is megmaradnak az identitásörzés utolsó pilléreiként, amikor a közösség identitásának egyéb elemei elhalványodnak, amikor már a nyelvtudás sem köt össze, vagy az ételek, dalok, táncok sem igazán autentikusak; nem a dal vagy a szöveg, hanem az együttes cselekvés, az együtténeklés hordozza az összetartozást, s szemben az öltözettel, ülésrenddel, nyelvhasználatl az étel, ének, tánc azért különösen alkalmas erre, “mert ezek könnyen és egyenlően ’elosztható szövegekkel’ állnak az egyén szolgálatára, vagyis az ünnepeyen, az ünnepi rituálé során mindenki egyenlően részesül élvezetükből” (Hoppál, 2011, p. 98).

⁶⁴ Az, hogy egy ünnep mennyire valóságos ünnep, mindig “lent” dől el (lásd erről Bíró—Oláh, 1993 is): minthogy az ünnep lényege, hogy egy-egy közösségé, csak akkor “valóságos”, ha a közösség egészében ünnepnek tekintik.

együttcselekvés feltételezi, hogy ennek az együttcselekvésnek saját, másokétól megkülönböztethető tere van. Azok a szimbolikus térfoglalási eljárások, amelyeket oly alaposan vizsgáltak a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Műhely tagjai, legnagyobbbrészt ünnepi terekre vonatkoztak⁶⁵. A saját (ünnepi) tér biztosítása – túl azon, hogy az állatvilágból magunkkal hozott territoriális viselkedésen alapszik – az emlékezés szempontjából is fontos: tér és idő bonyolult viszonyának köszönhetően a térbeli rögzülés is megerősíti az emlékezésnek azt a típusát, ami a mitikus időtlenségbe helyezett lényegkiemelésre épül.⁶⁶ A térhasználatra is messzemenően érvényes az is, amit fentebb hatalom és közösség összhangjáról, illetve ellentétbe kerüléséről mondtunk; az ellentétbe kerülés azzal is jár, hogy a hatalom jeleit (és tereit) a közösség idegennek tekinti, és szembeállítja a “saját” jelekkel (és terekkel).⁶⁷ (A március 15-i ünnepségek történetében végigkövethető, hogy mikor volt például a Pilvax vagy a Nemzeti Múzeum egyöntetű jelképe a 48-as forradalom ünnepének, s mikor jelent meg – a hivatalos ünneplés helyszíneitől való elkülönítés szándékával – alternatív ünnepi térként a Batthyány örökmécses, az “alternatív Kossuth-díjat” osztók számára a budai Vár, vagy – a lengyelekkel, majd ’56-tal való összefüggése kapcsán a Bem tér, a Bem rakpart)⁶⁸. Amikor egy “ünnepi tér” tilossá, illegálissá válik, gyakran a rá való *utalások* biztosítják ünnepi voltát⁶⁹.

A hatalomnak általában fontos, hogy a “fent” és “lent” az ünnepben is elkülönüljön egymástól, mint említettük, ez a bináris oppozíciós szerkezet egyik szokásos megjelenésformája. Ugyanakkor az ünnepnek gyakran fontos eleme (és a mitikus-időtlen szférába átlépés egyik lényeges eszköze) az is, hogy valamiképpen az ünneplő tömeg egésze részesüljön az *emelkedés*, a “*fent levés*” élményéből.⁷⁰ Az ünnepeken általában olyan szimbolikát használnak, amely különben a hierarchiaképzéshez kapcsolódik: az ünnepi díszítések rokonok a hierarchiajelekkel, az ünnepi öltözékek a felsőbb rétegek viseleteihez igazodnak, az ünneplő tömeg legalább időlegesen és legalább szimbolikusán részesül a gazdagság, pompa, illetve az egyébként csak hatalommal bíró csoportok kiváltságaként élvezhető élvezetek egyes elemeiből.

⁶⁵ Bár ők maguk azt hangsúlyozzák, (lásd például Bodó, 1998), hogy nem strukturalista-funkcionalista szemlélettel közelítenek az ünnephez, hanem azt a szerepét vizsgálják, amit az életvilág kiépülésében játszik, e két megközelítés nincs ellentétben egymással, így megállapításaik az ünnepek strukturális sajátosságainak, illetve az ünnepi funkcióknak leírásához, megértéséhez is használhatóak.

⁶⁶ Az ilyen terek közösségek általi kisajátításának folyamatát Bodó Julianna és A. Bíró Zoltán abban a szerkezetben mutatja be, amit van Gennep az átmenet-rítusok tagolására (szeparációs rítus – tranzíciós rítus – inkorporációs rítus) alkalmaz. 1. A hely rögzítése, véglegesítése; 2. Működtetés: a helyhez való közösségi viszonyulások kanonizálása; 3. Az interpretáció a helyet legitímálja, védőburkot von köré, (túl)biztosítja létezését. (Bodó—Bíró, 1993, p. 67). A helyet és a hozzákapcsolódó képzeteket ily módon rögzítik, egyértelműsítik a közösségi tudatban (és emlékezetben), hogy aztán a rögzült hely segíthesse a közös tudat (és emlékezés) újratermelődését. Azt, hogy ez éppen a mitikus, időtlen időbe helyezést is szolgálja, közvetve Bodó és Bíró is hangsúlyozza: “a tényleges cselekvéssor helyére (...) a cselekvéssor ideáltípusát állítja” (Bodó—Bíró, 1993, p. 82).

⁶⁷ Bodó—Bíró, 1993, p. 63.

⁶⁸ A Bodó—Bíró szerzőpár abban is különbséget tesz, hogy mikor alakul ki az ünnep jelrendszerében és térhasználatában “kiegyezéses párhuzamosság” (“békés egymás mellett élés”), s mikor érzékelhető “vetélkedő párhuzamosság” (a másik negligálása, a másik terébe való behatolás, a másik terének leértékelése). Arról is írnak, hogy a hatalommal szembehelyezkedő kisebbség a maga tereit “átünnepiesíti”, és azokat mintegy “szigetté” építi. (Ezek az elzárkózó szigetek azután ugyan konfliktusforrások, de kifelé és befelé is erősebbnek mutatják önmagukat és az őket használó közösséget a valóságosnál). A különböző, a közösségi identitást is jelképező díszítőelemek – például zászlók, szobrok – mediátorként közvetítenek a közösség és az egyén között, megerősítve a közösségi tér súlyát is (Bodó—Bíró, 1993, p. 77), azt megint csak az ünnep mitikus és időtlen idejébe – és a lényegre irányuló emlékezet funkciójába – emelve.

⁶⁹ Bíró—Oláh, 1993. Az ellenséges közegben az ünnepi külsőségeket általában is rejtetni kell, de ilyenkor bármely cselekvés és jel ünnepivé emelkedhet.

⁷⁰ Nem véletlenül társul az “ünnepélyesség” fogalmához az “*emelkedettség*”.

Szó volt már arról (például a 49. lábjegyzetben), hogy az ünnephez sokszor kötődik felavatás, *jutalmazás* – ez is része az általános “emelkedés” érzetének --; az ünnep fontos sajátossága, hogy általában *örömnep*, vagyis a közösségnek úgy kell megélnie, mint az élet boldog (vagyis egyfelől élvezetes, másfelől sikeres, célbaérő) pillanatainak egyikét. Az “ünnepi öröm” az (időleges szociális) emelkedés érzelmi megfelelője, és ennek is igen fontos szerepe van abban, hogy az ünnep az emlékezésnek az átlagosnál eredményesebb alkalma lehessen.

Az ünnep rendkívüliségét, élvezetességét és pompáját – s mindezzel együtt természetesen emlékezetességét -- egyaránt növelik az ünnep jelrendszeréhez szintén gyakran hozzátartozó *attrakciók*. Az ünnep résztvevőit az (egyébként többnyire csak kiváltsággént élvezhető) attrakciókkal jutalmazzák, az attrakciók végrehajtóit pedig azzal, hogy képességeik ünnepieknek, az ünnephez illőnek ismertetnek el.

II. Az emlékezés gyakran ünnep.

Sokat lehetne még írni az ünnepeknek a közösségi emlékezet fenntartásában játszott szerepéről, s ennek összetevőiről. Az ünnepek emlékezés-volta eléggé gazdagon dokumentált összefüggés. Kevesebb szó esik – legalább is az antropológiában⁷¹, mert a pszichológia persze éppen az emlékezési mechanizmusokra koncentrál – az összefüggés másik oldaláról: arról, hogy *az emlékezés miként válik ünneppé*. Márpedig ez az összefüggés is erős. Az emlékezés mindig szelektál. És a szelekcióval egyes eseményeket kiemel a hétköznapiságból, amelynek folyamatos történés-áramlásából egyes mozzanatok fontosabbaknak ítélt. Ezzel a kiemeléssel bizonyos értelemben az emlékezésre nem méltó hétköznapi mozzanatoktól megkülönböztetve “*ünnepiekké*” teszi őket. (Az emlékezés nem pusztán nyom-felidézés, hanem konstrukció, mondja Bartlett⁷². Jung úgy fogalmaz, hogy amikor emlékezünk, ezzel létrehozuk a saját mítoszunkat⁷³).

Ám maga a (hétköznapi) emlékezési folyamat sem független mindattól, amiről eddig szó volt: az emberi kultúra alakulása, története kellett ahhoz is, hogy az emlékezés mai mechanizmusai olyanok legyenek, amilyenek. Az ősi időkben, írja Assmann “Magánember sohasem tesz egyes tetteket monumentális önreflexió tárgyává (...) a Kr.e. 1300 körüli évtizedekben (...) jelennek meg (...) azok a sztéléfeliratok, amelyekben magánemberek nem életvitelük egészéről számolnak be, hanem egyetlen, isteni közbeavatkozással magyarázott epizódról tudósítanak. Az isteni közbeavatkozás az, ami jelentőssé és feljegyzésre méltóvá teszi az adott epizódot, és önálló egységként – tudniillik eseményként – különíti el az életfolyamattól”. (Assmann, 1992, pp. 240—241) Vagyis egy-egy életmozzanat ünnepivé – s ez által emlékezetre érdemessé -- lesz, értelmezésének mitikus alapjai emelik ki a többi esemény közül. Később, az individualitás-tudat kifejlődésével az isteni-mitikus legitimitást felváltja az individuum önértéke, s ahhoz, hogy az emlékezés kiemeljen valamit, már nem kell mitikusnak lennie, elég, hogy az adott egyénnel történt, neki fontos eseményről van szó⁷⁴. Mindenesetre ahogy az egyének ünnepei is közösségi ünnepekből és isteni-mitikus előképekből származnak, közösségi eredetű, és isteni-mitikus megalapozású maga az egyéni emlékezet is.

⁷¹ Időnként azért az antropológia figyelmét is magára vonja az összefüggésnek ez az oldala is. (Ilyen alkalom volt például a Német Néprajzi Társaság 1989-es “Emlékezés és felejtés” konferenciája).

⁷² Bartlett, 1985.

⁷³ Jung, 1987.

⁷⁴ Az ősi és az individualisztikus közötti átmenetet (ebben is) hordozza a folklór: Eliade a népi emlékezés mitizáló hajlamát emlegeti. (Eliade, pp. 74-76).

Minél többször és minél intenzívebben emlékezünk valamire, annál fontosabbá, annál “ünnepebbé” válik az életünkben, annál inkább rítus lesz az emlékezés. Ez megint vonatkozik jó és rossz dolgokra egyaránt. Az átélt megpróbáltatások, negatív emlékek felidézése egyrészt gyászünneppel, másrészt gyakran győzelem-ünneppel is, ha az emlékezés azt is kiemeli, hogy túléltek. (Tipikusan ilyenek a katonaemlékek, de más megpróbáltatások emlékei is). A sikerekre, boldog pillanatokra való emlékezés pedig egyértelműen örömmünneppel. Persze az emlékezésnek más funkciói is vannak, és bár a megkülönböztető, valamilyen szempontból rendkívüli jelleg csaknem minden emlék velejárója, azért a fogalom túlfeszítése lenne, ha minden emlékezést “ünnepeknek” tekintenénk.

A “hétköznapi” emlékezésnek is számos olyan vonása van azonban, amely párhuzamba hozható az ünnepek (kollektív) emlékezeti funkcióival. Az emlékezés például gyakran *identitásmegegerősítés*⁷⁵.

Az egyéni emlékezés is gyakran “*mém-képző*”: eredménye egy-egy tapasztalat kiemelkedése (és visszacsatolása a közösséghez), ez azután új elemként felhasználható, kombinálható része lehet az egyén tudatvilágának, -- de a kollektív tudatnak is⁷⁶. (Az egyéni tapasztalat ilyenkor a konvencionalizáció folyamatán megy át; az egyéni emlékezés és a társadalmi konvencionalizáció egymásra vonatkoztatott folyamatok)⁷⁷.

Az (egyéni) emlékezés is gyakran *leegyszerűsít*⁷⁸, sémákat képez, (a társadalmi konvencionalizációban aztán ez fokozódik): ez is olyan vonás, ami az egyéni emlékezésnek és (a kollektív emlékezet alkalmainak), az ünnepeknek közös jellemzője.

⁷⁵ “A múltat egyéni és közösségi tradícióként ragadjuk meg, olyan cselekvést irányító s egyszersmind gondolati paradigmaként vagy ’archetípusként’, amely mint ’múlt-modell’ egyben tételezi, anticipálja azt is, ami rákövetkezik, a jelent és a jövőt.” (Magyarai Nándor, 1990, p. 4). Az emlékezés valóságfelépítő és identitásteremtő. (Magyarai Nándor, 1990, p. 16). Fontos eleme az *egyén* emlékezésének, hogy amit kiemel a múltból, azzal többnyire igazolja saját jelen- és jövőbeli megnyilvánulásait (s hasonlóképpen teremt összeköttetést a múlt és a jelen között, mint azt az ünnepeknek a mitikus múlt és a jelen összekötésében játszott szerepével kapcsolatban bemutattuk), ezzel megerősíti saját egyéni identitását, személyisége belső koherenciáját, de egyúttal többnyire egy (több) *közösség* tagjaként, az adott közösség (ek) kulturális kánonjainak is megfelelően cselekszik, s emlékezése jelentős részben olyan formákban zajlik, amelyek közösségi identitását is erősítik. Magyarai Nándor (Bartlett-re is támaszkodva) az egyéni emlékezés különböző fajtáit különíti el, s ezek között vannak kifejezetten a kollektív identitásra utaló formák (“spontán-nyilvános” emlékezés, “tanúvallomás”) – ezek a mozzanatok a korábban elemzett ünnepeknek is részei, (s persze vannak kevésbé ünnepies emlékezési formák is, mint például az inkább a szabad, olykor véletlenszerű asszociációk vezérelte “spontán-egyéni” emlékezés). (Magyarai Nándor, 1990, pp. 8–14).

⁷⁶ “A képek általában olyan eszközt nyújtanak, melynek segítségével részek vehetők ki a sémákból, és így múltbeli ingerek és helyzetek rekonstrukciójában növelhető a változatosság, meghaladható az eredeti ingerek időrendje. a kép, különösen pedig a vizuális kép segítségével (...) az ember ki tudja emelni keretéből azt, ami egy évvel ezelőtt történt, egyediségének jó részével, ha nem egyenest egészével együtt újra be tudja vezetni, össze tudja kapcsolni valamivel, amit tegnap történt, s mindkettőt fel tudja használni egy olyan probléma megoldására, mellyel ma kell szembenéznie.” (Bartlett, 1985, p. 315). A lényeg az, hogy az embernek “meg kell tanulnia, hogyan bontható fel egy ’séma’ az őt alkotó elemekre, és hogy hogyan lehet túllépni ezen elemek eredeti megjelenési sorrendjén” (Bartlett, 1985, p. 416). Az emlékkép (és persze ennek a vizuális kép csak egyik fajtája) ennek a folyamatnak is fontos része. Bartlett kiemeli az értelemadás (racionalizáció) és a megformálás (séma-képzés) szerepét az (egyéni) emlékezésben, s ezek megfeleltethetők azoknak a sajátosságoknak, (pl. tudatosítás, megjelenítés, stb.) amelyekkel Assmann koncepciójában találkozhattunk, a (kollektív) ünnepek sajátosságaira vonatkozóan.

⁷⁷ Lásd Bartlett, (1985), p. 425, illetve Bartlett, (1985), p. 260

⁷⁸ Egy összetett helyzetben “a személy rendszeresen nem részletről részletre veszi a helyzetet, s nem építi fel gondosan az egészet. A szokásos esetekben eluralkodik rajta az a tendencia, hogy pusztán általános benyomást nyer az egészből, s ennek alapján megkonstruálja a valószínű részleteket” (Bartlett, 1985, p. 299).

Az egyéni emlékezés is – akárcsak a közösségi ünnepek -- gyakran az emlék lényegét magukba sűrítő *szimbólumok* segítségével, egyes életmozzanatok *szimbolikus* eseményeknek tekintésével szelektál, ezáltal emeli ki a lényegest, az emlékezetre méltót.

Az emlékezés és az ünnep közti kapcsolat (s éppen a két jelenségkörben felhasznált jelrendszerek vonatkozásában) sokrétű, és sokkal jelentősebb annál, hogysen a két jelenségkör kapcsolatba hozását esetlegesnek tarthatnánk.

Felhasznált bibliográfia

- Assmann, Jan (1992): A kulturális emlékezet, (Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban), Atlantisz, Budapest
- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard, C.—Smith, Edward E. – Bem, Daryl, J.—Nolan-Hoeksma, Susan (2002): Pszichológia (2. Jav. kiadás) , Osiris, Budapest
- Bartlett, Frederic C. (1985): Az emlékezés, Gondolat, Budapest
- Bíró A. Zoltán—Oláh Sándor (1993): Emlékmű—jelkép—identitás (esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről), *Antropológiai Műhely*, 1993/2, pp. 87-103
- Bloch, Marc (2000): Múlt és jelen a mában in: Fejős Zoltán (szerk): Idő és antropológia, Osiris, Budapest
- Bodó Julianna (1994): A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában, *Antropológiai Műhely*, 1994/1, pp 97—106
- Bodó Julianna (szerk) (1998): Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról, Pro-Print -- KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
- Bodó Julianna—Bíró A. Zoltán (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások, *Antropológiai Műhely*, 1993/2, pp 57-85
- Brown, Roger – Kulik, James A. (1977): Flash-bulb memories, *Cognition*, 5, pp 73-99
- Dawkins, Richard (2005): Az önző gén, Kossuth, Budapest
- Eliade, Mircea: (1987): A szent és a profán (A vallási lényegről), Európa, Budapest
- Eliade, Mircea (1993): Az örök visszatérés mítosza, Európa, Budapest
- Gell, Alfred (2000) Idő és szociálintropológia in: Fejős Zoltán (szerk): Idő és antropológia, Osiris, Budapest
- Van Gennep, Arnold (1960): The Rites of Passage, Univ. of Chicago Press, Chicago
- Gráfik Imre—Voigt Vilmos (szerk.) (1981): Kultúra és szemiotika, Akadémiai, Budapest
- Hoppál Mihály (2011): Folklor és emlékezet, Európai Folklor Intézet, Budapest
- Hubert, Henri—Mauss, Marcel (2000): Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában, In: Fejős Zoltán (szerk): Idő és antropológia, Osiris, Budapest
- Ivanov, Szergej (1977) Az emlékezet labirintusa, Móra, Budapest
- Jakobson, Roman (1972): Hang—Jel—Vers, (2. bővített kiadás) Gondolat, Budapest
- Jung, Carl Gustav (1987): Emlékek, álmok, gondolatok, Európa, Budapest
- Kapitány Ágnes –Kapitány Gábor (1984): István király az iskolákban. Tankönyvek és értékek, *Iffjúsági Szemle*, 1984/2 (15-23 pp.)
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1989): Intézménymimika, VITA, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (1993): Rejtjelek, Szorobán-INTERART, Budapest
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2000): Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón, Új Mandátum, Budapest
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2006): Intézménymimika 2. Új Mandátum, Budapest.
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2011): Értékválasztás 2010. In: Sándor Péter –Vass László: Magyarország politikai évkönyve 2010-ről (Kormányzat, közpolitika, közélet), Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2011, Digitális évkönyv.

- Kapitány, Ágnes – Kapitány, Gábor (2008): Cultural Pattern of a Museum Guide (House of Terror, Budapest) {In: Politics of Collective Memory (Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe). / Cultural Patterns of Politics, Volume I. /. (Eds.: Wachnich, Sophie, Lašticová, Barbara and Findor, Andrej) LIT Verlag, Wien—Berlin, 2008. (pp 123-141)
- Leach, Edmund (2000): Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásához, in: Fejős Zoltán (szerk): Idő és antropológia, Osiris, Budapest
- Lévi-Strauss, Claude (2001): Strukturális antropológia I-II. Osiris, Budapest
- Magyar Nándor László (1990): Emlék-kockák (szempontok az emlékezési gyakorlat vizsgálatához) *Átmenetek*,
- Munkaközösség (1981): Adatok május elseje szemiotikájához, In: Gráfik Imre – Voigt Vilmos /szerk./: Kultúra és szemiotika, tanulmánygyűjtemény, Akadémiai, Budapest, 1990/2
- Sinkó Katalin (1997): Az új kenyér ünnepe (In: Szabó Márton /szerk./: Szövegvalóság, Írások a szimbolikus és diskurzív politikáról). Scientia Humana, Budapest
- Voigt Vilmos (2006): A vallás megnyilvánulásai (Bevezetés a vallástudományba), Timp, Budapest
- Wachnich, Sophie – Lašticová, Barbara – Findor, Andrej (Eds.) (2008): Politics of Collective Memory. Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe, Cultural Patterns of Politics, Volume I./. LIT Verlag, Wien—Berlin